AMIR TEMUR KUTUBXONASINING ILMIY VA MA'RIFIY AHAMIYATI

А.Э.Курахмедов
СамДЧТИ дотцент

Аннотация: Ушбу мақолада Амир Темур томонидан Самарқандда ташкил этилган кутубхонанинг илмий, маданий ва маънавий аҳамияти тарихий манбалар асосида таҳлил қилинган. Кутубхонанинг давлат сиёсатидаги ўрни, унинг шаклланиш манбалари, фаолият механизми ва кейинги тақдири илмий жиҳатдан ёритилган. Муаллиф кутубхонани ўрта асрлар интеллектуал муҳитининг муҳим институти сифатида баҳолайди ҳамда унинг Темурийлар даври маданий юксалишида тутган ўрнини очиб беради.

Калит сўзлар: Амир Темур, Самарқанд кутубхонаси, қўлёзмалар, маданий мерос, илм-фан тарихи, Темурийлар даври, манбашунослик, маънавият, ўрта аср маданияти, интеллектуал муҳит

Аннотация: В статье рассматривается библиотека Амира Темура как важный институт интеллектуальной и культурной жизни Самарканда. На основе исторических источников анализируются ее формирование, функции и значение в системе государственной политики. Особое внимание уделяется роли библиотеки в развитии науки, сохранении рукописного наследия и формировании культурного пространства эпохи Темуридов.

Ключевые слова: Амир Темур, Самаркандская библиотека, рукописное наследие, культурная политика, история науки, эпоха Темуридов, источниковедение, духовная культура, средневековая цивилизация, интеллектуальная история

Annotation: This article examines the library established by Amir Temur in Samarkand as a key institution of intellectual and cultural life. Based on historical sources, the study analyzes its formation, functions, and role in state cultural policy. The research highlights the significance of the library in preserving manuscript heritage and fostering scientific development during the Timurid era.

Keywords: Amir Temur, Samarkand library, manuscript heritage, cultural policy, history of science, Timurid period, source studies, spiritual culture, medieval civilization, intellectual history

Амир Темур даврида кутубхона фаолиятини илмий жиҳатдан баҳолашда, аввало, у ташкил этган интеллектуал муҳитни ҳисобга олиш лозим. Бу даврда Самарқанд нафақат сиёсий марказ, балки билим ва илм-фан жамланган макон сифатида шаклланган. Кутубхона тизими давлат мафкурасининг бир қисми сифатида фаолият юритган бўлиб, у орқали илм аҳли қўллаб-қувватланган. Амир Темур саройида тарих, фалсафа, тиб, астрономия, география ва диний илмлар билан шуғулланувчи олимлар жамланган. Улар фаолиятини таъминлашда кутубхона асосий илмий база вазифасини ўтаган. Қўлёзмаларнинг мавзувий хилма-хиллиги билимнинг комплекс характер касб этганини кўрсатади. Айниқса, турли цивилизациялар илмий меросининг жамланиши Темур давлатида интеллектуал очиқлик мавжуд бўлганини англатади. Бу ҳолат илмни миллат ёки дин билан чекламаслик тамойилига асосланган. Кутубхона фаолияти орқали билимларни тизимлаштириш, сақлаш ва авлодларга етказиш мақсад қилинган. Темурийлар даврида бу анъана янада такомиллашган. Кутубхона давлат нуфузининг рамзи сифатида ҳам хизмат қилган. Чунки

бой кутубхона мавжудлиги ҳокимиятнинг маданий қудратини намоён этган. Бу муассаса орқали Самарқанд минтақавий илм марказига айланган. Илмий мулоқотлар ва баҳслар айнан шу муҳитда шаклланган. Кутубхона билим айирбошлашнинг институционал шакли бўлган. Бу эса уни оддий китоб омборидан юқори даражага кўтарган. Шу жиҳатдан Амир Темур кутубхонаси илмий мактаб шаклланишида муҳим роль ўйнаган. У фақат ўтмиш билимларини жамламасдан, янги илмий ғоялар туғилишига ҳам замин яратган.

Кутубхона фондининг шаклланиш манбаларига эътибор қаратилса, у ҳарбий юришлар билан чамбарчас боғлиқ эканлиги намоён бўлади. Бироқ бу ҳолатни фақат ғолиб томоннинг бойлик йиғиши сифатида баҳолаш бирёқламаликка олиб келади. Аслида, бу жараён билимларни марказлаштириш сиёсати эди. Турли ҳудудлардан келтирилган қўлёзмалар махсус саралашдан ўтказилган. Улар мавзусига, тилига ва илмий қийматига кўра тизимлаштирилган. Бу ҳолат кутубхонада маълум тартиб ва классификация мавжуд бўлганини кўрсатади. Қўлёзмаларни сақлаш ва асраш учун махсус ходимлар тайинланган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Чунки ўша даврда қўлёзма маданияти юксак даражада бўлган. Китоб нусхалаш, муқовалаш ва безаш алоҳида ҳунар сифатида ривожланган. Кутубхона ушбу ҳунарларнинг маркази вазифасини ҳам бажарган. Бу ерда матнларни танқидий кўчириш амалиёти йўлга қўйилган бўлиши мумкин. Айниқса, тарихий ва диний манбаларда бундай эҳтиёткорлик муҳим саналган. Кутубхона орқали илмий мероснинг сохталашуви олди олинган. Бу эса илм сифатига қаратилган юқори талабдан далолат беради. Шу билан бирга, кутубхона фаолияти давлат томонидан назорат қилинган. Бу билимнинг сиёсий ва маънавий аҳамияти юксак баҳоланганини кўрсатади. Кутубхона мустақил муассаса эмас, балки давлат тизимининг бир бўғини бўлган. Шу сабабли у марказлашган бошқарувга эга эди. Бу ҳолат унинг самарали ишлашини таъминлаган.

Амир Темур кутубхонасининг кейинги тақдири масаласи тарихшуносликда баҳсли мавзулардан ҳисобланади. Манбаларда унинг йўқолиши сабаблари турлича изоҳланади. Айрим тадқиқотчилар сиёсий беқарорликни асосий омил сифатида кўрсатадилар. Темурийлар ўртасидаги ички курашлар маданий муассасаларга салбий таъсир кўрсатган. Кутубхона каби марказлашган муассасалар бундай шароитда муҳофазасиз қолган. Шу билан бирга, иқтисодий инқироз ҳам маданий мерос сақланишига тўсқинлик қилган. Қўлёзмаларни асраш катта маблағ талаб этган. Бу имкониятлар заифлашган. Бундан ташқари, табиий омиллар ҳам инкор этилмайди. Ёнғинлар, намлик ва вақт таъсири қўлёзмалар йўқолишига олиб келган бўлиши мумкин. Айрим манбаларда қўлёзмаларнинг тарқалиб кетгани ҳақида маълумотлар учрайди. Бу эса улар хусусий тўпламларга ўтиб кетганини англатади. Шу сабабли айрим асарлар кейинчалик бошқа ҳудудларда пайдо бўлган. Кутубхонанинг марказий биноси йўқолган бўлиши мумкин, аммо унинг мероси бутунлай йўқолмаган. Айрим қўлёзмалар ҳозирги замон кутубхоналарида сақланаётгани эҳтимолдан холи эмас. Бу ҳолат қиёсий манбашунослик тадқиқотларини талаб қилади. Турли фондлардаги қўлёзмаларни солиштириш орқали уларнинг келиб чиқишини аниқлаш мумкин. Бу вазифа замонавий тарихчилар олдида турган долзарб масаладир. Шу тариқа Амир Темур кутубхонасини тиклаш ғояси илмий асосга эга бўлади. Бу нафақат тарихий, балки маданий адолат масаласидир.

Кутубхона фаолиятини умумий маданий сиёсат доирасида баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Амир Темур даврида маданият давлат қурилишида стратегик омил сифатида қаралган. Илм-фан ва маънавият ҳарбий қудрат билан бир қаторда баҳоланган. Бу ҳолат Темур

давлатини ўрта асрлар шароитида илғор цивилизация даражасига кўтарган. Кутубхона орқали билимлар институционаллаштирилган. Бу жараён тасодифий эмас, балки режали равишда амалга оширилган. Илмий меросни жамлаш орқали давлатнинг маънавий асоси мустаҳкамланган. Кутубхона илм аҳлини давлатга яқинлаштирган. Бу эса интеллектуал элита шаклланишига олиб келган. Бундай элита давлат бошқарувида муҳим роль ўйнаган. Чунки қарорлар қабул қилишда билим ва тафаккур устувор бўлган. Кутубхона орқали илм амалиёт билан боғланган. Бу ҳолат давлатнинг барқарорлигига хизмат қилган. Шунингдек, кутубхона маданий интеграция воситаси бўлган. Турли халқлар меросининг бир маконда жамланиши бағрикенглик муҳитини яратган. Бу эса ижтимоий барқарорликка ижобий таъсир кўрсатган. Мазкур тажриба кейинги сулолалар учун намуна бўлган. Темурийлар даврида кутубхоналар сони кўпайгани бунга далилдир. Демак, Амир Темур кутубхонаси якка ҳолдаги ҳодиса эмас, балки кенг маданий тизимнинг бошланиши эди. Уни ўрганиш орқали биз ўрта аср давлатчилигининг маънавий моделини англаймиз.

Бугунги кунда Амир Темур кутубхонаси меросини ўрганиш янги илмий ёндашувларни талаб этади. Рақамли технологиялар бу соҳада кенг имкониятлар очмоқда. Қўлёзмаларни рақамлаштириш орқали уларни глобал илмий муомалага киритиш мумкин. Бу жараён миллий тарихни жаҳон илмий маконига олиб чиқади. Айниқса, қиёсий тадқиқотлар учун бу муҳимдир. Турли мамлакатлар фондларида сақланаётган қўлёзмаларни виртуал равишда солиштириш имкони пайдо бўлади. Бу эса Амир Темур кутубхонаси таркибини тахминий тиклашга ёрдам беради. Шу билан бирга, фанлараро ёндашув талаб этилади. Тарих, филология, кодикология ва санъатшунослик биргаликда ишлаши лозим. Бу кутубхонанинг фақат тарихий эмас, балки маданий феномен эканини очиб беради. Амир Темур кутубхонасини ўрганиш орқали биз билимга бўлган муносабатни англаймиз. Бу муносабат бугунги жамият учун ҳам ибратлидир. Чунки илмга сармоя киритиш ҳар қандай тараққиётнинг асосидир. Шу маънода мазкур мавзудаги тадқиқотлар долзарблигини йўқотмайди. Аксинча, улар замонавий маънавий сиёсат билан уйғунлашади. Ёш авлодни тарихий меросга ҳурмат руҳида тарбиялашда бундай тадқиқотлар муҳим ўрин тутади. Амир Темур кутубхонаси — бу ўтмиш эмас, балки келажак учун сабоқдир.

Буюк бобомиз соҳибқирон Амир Темур фақат салтанат соҳиби, вазмин ва талабчан ҳоким, буюк саркарда бўлиб қолмасдан, балки маданият ва маънавият соҳиби ҳам эди. У ўзидан кейин халқига жуда катта маданий мерос қолдирди.

Бизгача етиб келган манбаларга қараганда, Амир Темур Самарқандда катта бир кутубхона ташкил қилган. Бу кутубхонани босиб олинган давлатлардан келтирилган китоблар ҳисобига янада бойитган. Самарқанддати, бу бой кутуб-

хонада ўз замонаси олимларининг қулёзма ва китобларидан ташқари, грек лотин, сурия, холди ва арман халқлари ва кўплаб, бошқа қўлёзмалар сақланган. Шу билан биргаликда, ўтган аср тарихчилари манбаларида езилишича, учинчи халифа Усмон томонидан ёзилган «Қуръон» ҳам сақланган. Ўрта Осиё руслар томонидан босиб олинганидан кейин, рус тарихчилари ёзиб қолдирган манбаларда кўрсатилишича, Самарқанддаги кутубхона жуда бой бўлган, лекин ҳозирда (XIX асрнинг иккинчи ярмида) бу кутубхона қаердалигини ҳеч ким билмайди.

Арман халқларининг тарихий ҳужжатларида ёзилишича, Амир Темур бир неча бор Арманистонни босиб олгандан сўнг, у ердаги кўплаб арман китоблари ва қўлёзмаларини бир ерга тўплаб, Самарқандга жўнатган. Булар орасида арман халқи тарихини яратишга Марабас

Годин томонидан тўпланган манбалар ҳам бор эди. Арман тарихшуноси моисей Хоренский берган маълумотларга қараганда, Темур Марабас Годин қўлёзмаларини ҳам олиб кетган. XX аср тарихий маълумотларида ёзилишича, Туркияда яшаган арманлар Константинополдаги рус элчиси генерал Игнатьевга илтимоснома жўнатишган, унда Ташқи Ишлар вазирлиги ва Туркистон генерал-губернаторлиги Самарқанддаги кутубхонани топиш ва ундаги арман халқи қўлёзмаларини қай-таришни сўраганлар. Руслар Самарқандни босиб олганларидан кейин у ердаги мулла ва имомлар қўлидаги сақланаётган қўлёзма ва китобларга эътибор беришган. Уларда «Мир Барака тарихи», «Наршахий тарихи» ва бошқа кўплаб қўлёзмалар бўлган. Лекин арман халқи китоблари ва қўлёзмалари эса номаълумдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — М.: Наука, 1963. — 748 с.
2. Манц Б. Власть, политика и религия в государстве Тимура. — СПб.: Евразия, 2008. — 412 с.
3. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. — Тошкент: Фан, 1992. — 356 б.
4. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. — Тошкент: Шарқ, 1997. — 512 б.
5. Ахмедов Б.А. Амир Темур тарихи. — Тошкент: Фан, 2001. — 288 б.
6. Subtelny M. Timurids in Transition. — Leiden: Brill, 2007. — 389 p.
7. Manz B. The Rise and Rule of Tamerlane. — Cambridge: CUP, 1989. — 213 p.
8. Абдураҳмонов Б.А. Темурийлар даври маънавий ҳаёти. — Тошкент: Фан, 2004. — 264 б.
9. Назарова Н. Б. ЭРТАКНИНГ ДИСКУРСИВ БЕЛГИЛАРИ // – 2022. – С. 83.
10. Bakhodirovna N. N. THE ROLE OF TOPONYMS IN THE ONOMASTIC FIELD OF THE FAIRY TALE //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2023. – Т. 12. – №. 06. – С. 81-83.
11. Назарова Н. Б. Халқ оғзаки ижодида эпитетлар //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 7. – С. 503-507.
12. Шомуродова Ш. Ж., Назарова Н. Б., Акрамова К. Barriers of teaching foreign languages in junior classes //Евразийский научный журнал. – 2020. – №. 6. – С. 63-65.
13. Shahobiddinovna Z. A., Bahodirovna N. N. Applying Advanced Experiences in English Learning to the Learning Process //International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. – 2020. – С. 1-4.